

של עצים שנשא לצורך עקידתו נשרפו ונעשו אפר, זהו שקרוי אפרו של יצחק. לכן באפר של שריפת עצים בעלמא יש זכירה זו¹.

בשו"ע או"ח סי' תקעט מביא את ההלכה שבתעניות מוציאין את התיבה לרחובה של העיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה, והרמ"א מוסיף: „פי', אפר של דבר שנשרף, לאפוקי עפר בעלמא שגם הוא נקרא אפר". ובמגן אברהם מפרש את דברי הרמ"א אפר מקלה — אפר כירה, והתוס' כתבו אפר הבא משריפת אדם ואין נוהגין כן, גבי חתן כמ"ש סי' תקס ס"ב, נ"ל דה"ה כאן.

פרופ' יעקב לוי, במלון עברי וארמי על התלמודים והמדרשים, אות מ"ם, מביא גם הוא את הפירוש המקובל למלה מקלה, שהכוונה היא לאפר כירה וסובר שאפשר לדייק מהגמרא נגד פירושן של תוספ', כי רבי זירא מספר שם שכל גופו הזדעזע כאשר ראה במו עיניו איך נתנו אפר על גבי התיבה, ואם יעלה על דעתך שהכוונה כאן לאפר עצמות אדם, הרי האפר כשלעצמו ללא שום פעולה נוספת יש בו כדי לזעזע עד לעומק נשמתו של האדם? ואם נחרד רק בשעה שפזרו את האפר על גבי התיבה, שמע מינה שהזעזוע בא מחמת בזיון התיבה ולא מראיית תוצאת טרגדיה של אדם.

אפשר להבין את דברי בעלי התוספות

מתוך ידיעת גורלם של היהודים באותה התקופה בארצות אשר שימשו מוקדי מסעי הצלב. ברדיפות האכזריות של הנוצרים את היהודים ובהשמדת קהילות שלימות לא היתה נדירה מציאת אפר קדושים שרופים, ונתינת אפר זה על התיבה יש בה כדי לעורר את הזכרון באפרו של יצחק ולבקש רחמים מן השמים בזכות עקידתו. יתכן שמצאו בעלי התוספ' אסמכתא לדבריהם בירושלמי תענית פ"ב ה"א. שם נאמר: „רבי יודן בי רבי מנשה ור' שמואל בר נחמן, חד אמר: כדי להזכיר זכותו של אברהם, וחורנה אמר: כדי להזכיר זכותו של יצחק. מאן דאמר,

אותו". למדנו מדברי רש"י שסתם אפר אפשר לפרשו כעפר, ולכן יש צורך להוסיף לברור ההגדרה את המלים פרה, או מקלה, כדי להודיע לנו את הכוונה האמתית.

והנה, הגמרא שם טז א שואלת: „ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה? אמר רבי יהודה בן פזי, כלומר, עמו אנכי בצרה' (תהלים צא טו). ריש לקיש אמר, בכל צרתם לו צר' (ישעיהו סג ט). אמר ר' זירא, מריש כי הוה חזינא להן לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי. ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא. חד אמר, הרי אנו חשובין לפניך כאפר; וחד אמר, כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק, מאי בינייהו? איכא בינייהו עפר סתם (רש"י אינו גורס סתם אלא עפר), שלדברי האומר אנו חשובין לפניך כאפר — הרי יצא ידי חובתו; אך אם דורשין זכרון לאפרו של יצחק, לא יצא אלא באפר מקלה". תוספות שם מפרשים אפר מקלה, שהוא אפר „מדבר הנשרף מעצמות אדם, כדי לזכור עקידת יצחק, דאלמלא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר — כמו כן מהני עפר סתם, והיינו פירוש איכא בינייהו עפר סתם". פירוש זה של בעלי התוספות תמוה ביותר, ובעל תוספ' יו"ט למשנה מוחק בתוספ' את המלה „אדם", אך גם הוא מחייב באפר מעצמות כי לפי דעתו, עצמות העקידה של איל הין, אך לא צריכים עצמות האדם. ר' יעקב עמדין כותב בגליון הש"ס למסכת תענית: „אך זר הוא ותמה על עצמך, מאיזה עצם אדם יהא אפר זה ואיה ימצאוהו? וכי ישרפו עצם אדם בשביל כך?" ולדברי התוספ' הוא מעיר: „אינו מוכרח שבשביל כך יצטרכו לאפר של עצמות אדם דוקא שגם באפר של עצים יש זכרון לאפרו של יצחק. אדרבה, משם ראיה שא"צ לאפר של עצם אדם, שהרי יצחק לא נשרף אלא אפר

מה להשיבך ולומר לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע' עכשיו אתה אומר לי, והעלהו שם לעולה' וכבשתי את יצרי ולא השבתיך — כך כשיהיו בניו של יצחק חוטאין ונכנסין לצרה תהא נזכר להן עקדתו של יצחק ותחשב לפניך כאילו אפרו צבור על גבי המזבח ותסלח להן ותפדם מצרתן". בשאלת טומאת האפר חולקים תנאים באהלות פ"ב מ"ב: "רבי אליעזר אומר, שעורו ברובע; וחכמים מטהרין". רבי אליעזר המטמא ס"ל, כנראה, את הדרוש של ר"ל בנדה נה א הלומד מ, לכל טומאתו על כל הטומאות הפורשות ממנו. דרוש זה בא להוציא את ההלכה דק"ל באסורין שכל הנשרפין אפרן מותר לגבי חמץ בפסח שמותר בהנאה, לגבי טומאה מחמירין טפי, כי הכתוב, לכל טומאתו מוכיח שהתורה רצתה לטמא גופת האדם בכל צורה אם שלימה, ואם רק העצמות או בצורת אפר. אך רבנן המטהרין אפר שרופים ס"ל כלבי יוחנן דיליף טומאת האדם מפסוק אחר: "או בעצם אדם, או בקבר" — "אדם דומיא דעצם, מה עצם יבש אף כאן יבש", ובמקרה שהופרך הברש או אף אקמח והוי עפרא (שנטחן כמו קמח) אין חשש טומאה. הגמרא שם כח א סותרת, לכאורה, פירוש זה למשנה לפיה חולקין רבי אליעזר וחכמים בפלוגתת ר"ל ורבי יוחנן, כי שם נאמר במפורש שר' יוחנן כרבי אליעזר ס"ל, המטמא בשיעור רובע את אפר השרופין. אך תוספ' הרא"ש שם מבדילים בין פלוגתת ר' יוחנן ור"ל בדף נה, המסיקים מפסוקים, אם לשיעור הטומאה דרושות עצמות או חלק מהן, או אם אין התורה מקפידה על צורת המת. לעומת זאת עומדת לדיון בדף כז ב השאלה אם מת שנתבלבלה צורתו מטמא או לא מטמא (לפי הסבר רש"י שם: נמחק כולו כמו שרוף שנתפור ואין שלדו קיימת). ר' יוחנן אומר, מת שנשרף ושלדו קיימת (רש"י: "גופו קיים שלא נתפור האפר ועדיין נראה שלם")

כדי להזכיר זכותו של אברהם — בין עפר בין אפר על שם, ואנכי עפר ואפר'; מאן דאמר, כדי להזכיר זכותו של יצחק — ובלבד אפר רואין אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח".

מושג זה, אפרו של יצחק מתוך פרשת העקידה אנו מוצאים, לא רק בירושלמי כאן, אלא גם בספרא לפסוק, וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר' (ויקרא כו מב), שואל הספרא: "ולמה נאמר באברהם ויעקב זכירה וביצחק לא נאמר זכירה? אלא רואין את אפרו כאילו הוא צבור ע"ג המזבח". ורש"י, המצטט את הספרא, מדלג על המלה "כאילו" וכותב: "אפרו של יצחק נראה לפני צבור ומונח על המזבח", וע"י שינוי זה הוא מכניס אקטואליזציה לפירוש העקידה מתוך חיי היסורין ועקידות רבות בימי הביניים. גם בבבלי מוזכר אפרו של יצחק. כך בברכות סה ב: "ושמואל אמר, אפרו של יצחק ראה, שנאמר, אלהים יראה לו השה". גם בזבחים סב א אומר ר' יצחק נפחא: "אפרו של יצחק ראו שמונח באותו מקום".

מושג זה, "אפרו של יצחק", אינו מוצדק אם מסבירים את האפר שהוא תוצאת שריפת גופו של יצחק, כי יצחק לא נשרף, אלא רק נעקד, אך נשרף האיל וללא שום ספק הכוונה היא לאפרו של האיל שבא במקום יצחק, ולכן רואים את האפר כאילו הוא מיצחק. וכך מפורשים הדברים בבראשית רבה גו יד: "ר' בניה אמר, אמר לפניו: רבון העולם, הוי רואה דמו של איל זה כאילו דמו של יצחק בני, אימוריו כאילו אמוריו דיצחק ברי, כהדא דתנן: הרי זו תחת זו, הרי זו תמורת זו, הרי זו חלופי זו, הרי זו תמורה. ר"פ אמר, אמר לפניו: רבון העולם, הוי רואה כאילו הקרבתי את יצחק בני תחלה ואח"כ הקרבתי את האיל הוה תחתיו". וכך גם בתנחומא סוף פרשת וירא: "אל (אברהם אבינו לקב"ה), כשם שהיה בלבי

טמא הוא, והוא יוכל להביא ראיה מדברי רבי אליעזר, שמטמא באפר. אך יפרש את דברי רבי אליעזר שמדובר באפר השרופין ששלדם קיימת.

לכן פוסק הרמב"ם הל' טומאת מת פ"ג הל' ט"י: המת שנשרף ושלדו קיימת, והוא השדרה והצלעות, ה"ז מטמא כמת שלם, ואצ"ל אם נחרך, אבל אם נשרף עד שנתבלבלה צורת תבניתו טהור... בשר המת שנפרך ונעשה כקמה, טהור. וכן אפר השרופין טהור. ולפי פירוש הכסף משנה שם פוסק הרמב"ם כר' יוחנן.

והנה דנו האחרונים בשאלה, אם קיימת מצות קבורה באפר של הקדושים שנשרפו, אם כי כולם סוברים שצריכים לקברו, מ"מ אין באפר מצות עשה דקבורה. במשנה למלך, לרמב"ם סוף הל' אבל, חולק על בעל תוספ' יו"ט, הסובר שקיימת מצות קבורה אם נשאר כזית מן המת, והוא מביא ראיות שאין חיוב קבורה עד שיהא ראשו ורובו. בבית יצחק ח"ב מביאים אמנם את הדעה שגם באפר הנשרפים קיימת מצות, כי קבור תקברנו' וגם עוברים על הלאו, לא תלין', אך דוחים את סברתו ועוברים לשאלה אם לא מחוייבים לקבור האפר מטעם שעדיין לא נעשתה מצותה. תוס' בתמורה לג ב, ד"ה הנשרפין, מסבירים טעמא מאי, הנשרפין אפרן מותר וגקברים אפרן אסור — כיון שצוה הכתוב לשורפן אחר שעשה, כאילו נעשית מצותו ואין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו, ה"נ כיון שנעשית מצותו הלך אסוריה". לפי דבריהם רוצה בעל "חיי אדם" להסיק, שמת שנשרף שלא נעשתה עדיין מצותו, עדיין צריך קבורה. אך השוואה זו אינה מתקבלת על הדעת, כפי שמוכיח כבר

הרב טיקוצינסקי בספרו גשר החיים (ח"ב דף קיד), כי במסכת תמורה דנים לעניין איסור הנאה, והגמרא מסבירה שאיסור זה סולק ברגע שקיימו את מצות התורה ושרפו את האיסור ולכן האפר מותר בהנאה, אך אם לא קיימו את מצות התורה נשאר איסור הנאה במקומו, אך אנו לא דנים כאן אלא לגבי מצות קבורה ועליה אי אפשר ללמוד מאומה משם. אך אף אם אין מצות קבורה באפר שרופים — יש לקבור את האפר מטעם כבוד זכרו של הקדוש, או מטעם כבוד קרובי המת. טעם נוסף לחיוב קבורה הוא בשל איסור הנאה, ככל הנקברין שאפרם אסור. בספר גשר החיים מביא גם את הטעם לחיוב קבורה, כי אפר הנשרפין דומה לדשן הקרבנות הטעון גניזה ויש להשוות אפר האדם לאפרו של קרבן או לס"ת שנשרף. חיוב זה קיים, כמובן, רק באפר קדושים, אך לא באפר הנשרפין עפ"י צוואת המת בחייו, שבזה הוציאו גדולי הדור הקודם איסור לקבור אותו בקברות ישראל (עי' ספר "חיי עולם" מאת הרב לרנר מאלטונא).

*

גם אם מניחים, שאפר קדושים שכיח הי' בתקופת בעלי התוספות ולא זקוקים למציאות האיומה של השואה בדורנו להבנת אפר מקלה במובן של אפר השרופים — לא מובן משום מה לא חייבו את קבורת האפר והתירו את שימוש בתפילת תענית. יתכן, שלא התירו להשאיר אלא חלק קטן ללא קבורה לצורך השעה, כדי לעורר את רחמי שמים בהזכרת עקידת יצחק; ומאידך, כדי לזעזע את הצבור ולהביאו להתעוררות ולהחלטה לחזור בתשובה, והרי זה משמעותו העיקרית של תענית.